

EKONOMICKÉ EFEKTY PROJEKTU PLZEŇ - EVROPSKÉ HLAVNÍ MĚSTO KULTURY 2015

ECONOMIC EFFECTS OF THE PROJECT PILSEN - EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE 2015

doc. RNDr. Jiří Ježek, Ph.D.

Ing. Petr Janeček

Ing. Jarmila Ircingová, Ph.D.

Ing. Marta Nosková, Ph.D.

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta ekonomická

Středisko pro výzkum regionálního rozvoje

Univerzitní 22, 306 14 Plzeň

jezekji@kge.zcu.cz, janecp00@kmo.zcu.cz,

jircingo@kpm.zcu.cz, mnosk@kpm.zcu.cz

Klíčová slova:

Evropské hlavní město kultury, Plzeň, ekonomické efekty, evaluační výzkum

Keywords:

European Capital of Culture, Pilsen, economic effects, evaluation research

Abstrakt:

Cílem tohoto příspěvku je analýza ekonomických efektů projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015. Vychází z poznatků několika empirických výzkumů (vlastních i cizích), realizovaných po skončení tohoto projektu. Dochází k závěru, že realizace projektu přinesla řadu pozitivních změn a efekty jsou srovnatelné s ostatními evropskými městy. Klíčovou otázkou zůstává, jak toho všeho dokáže město Plzeň využít do budoucnosti.

Abstract:

The aim of this paper is to analyze the economic effects of the project Pilsen - European Capital of Culture 2015. It is based on the findings of several empirical studies (own and others), realized after the completion of this project. It concludes that the project has brought many positive changes and its effects are comparable to other European cities. The key question is how the city Pilsen will be able to use all this in the future.

Úvod

Velkým kulturním a uměleckým projektům (megaprojektům) a jejich významu pro rozvoj měst a regionů, se v posledním desetiletí věnuje značná pozornost, a to jak v teorii, tak praxi. Evaluace kulturních projektů se stala předmětem zájmu mnohých aplikovaných i akademických výzkumů [6]. V oblasti evaluace projektů Evropských hlavních měst kultury, alespoň podle citačního ohlasu měřeno, hraje klíčovou roli Palmerova zpráva z roku 2004 a 2007 [21], která v základních rysech shrnuje poznatky pořadatelských měst. Jejím slabinou je, že nenabízí ani rámcový postup, jak takové velké kulturní projekty monitorovat a komplexně evaluovat. Ani

Evropská komise, která je iniciátorem projektů Evropských hlavních měst kultury (EHMK), doposud nenabídla propracovanou metodiku, která by umožnila seriózní porovnání výsledků jednotlivých měst.

Obrázek 1: Přehled Evropských měst kultury

Zdroj: Wikipedie.

Jak uvádí někteří autoři a potvrzují představitelé námi oslovených měst, tak monitoring a evaluace velkých kulturních projektů představuje značný problém, neboť se obtížně hledají vhodné indikátory úspěšnosti, na nichž by se dokázali všichni zainteresovaní shodnout [15, 17]. Představitelé pořadatelských měst navíc často neskrývají obavu, že evaluační výzkumy a použité indikátory spíše než pozitivní efekty odhalují neúspěšnost, která vede ke zpochybňování efektivity takových velkých a finančně náročných investic. Na druhé straně se v praxi nezřídka setkáváme s nekritickou oslavou ekonomických přínosů, nejenom velkých kulturních a uměleckých projektů, ale kultury jako takové [2, 6, 23, 26]. Jako praktický příklad z ČR můžeme uvést, s jakými nekritickými očekáváními přivítala kulturní obec model, nabídnutý Ministerstvem kultury, který jim umožnil vyčíslit ekonomické přínosy kulturních akcí a jedině tak zdůvodnit jejich smyslnost a přínosnost.

Evaluační studie o dopadech velkých kulturních projektů jako nejvýznamnější indikátor jejich ekonomického přínosu nejčastěji používají počet nově vytvořených pracovních míst. Jejich autoři jsou často kritizováni za to, že přehlížejí dlouhodobé a multiplikační efekty. Vývoj

efektivních monitorovacích a evaluačních systémů a výzkumných metodologií pro stanovení nejenom ekonomických dopadů velkých kulturních projektů, je proto výzvou jak pro praxi, tak pro praktický a teoretický výzkum. Je až zarážející, jak jsou projekty Evropských hlavních měst kultury na jedné straně vyzdvihovány pro jejich nezpochybnitelný ekonomický přínos, přičemž na druhé straně chybí věrohodné monitorovací a evaluační systémy, které by dokázaly tuto hypotézu potvrdit.

1. Cíl a metodika

Cílem tohoto příspěvku je shrnout poznatky o přínosech projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015 na základě empirických výzkumů, které byly v této souvislosti realizovány [1, 12, 13, 22]. Jedná se o výsledky několika výzkumů (našich i cizích), které byly oficiálně zadány v souvislosti s komplexní evaluací tohoto projektu pro potřeby města Plzně, Ministerstva kultury ČR a Evropské komise. Metodickým aspektům jednotlivých výzkumů se zabýváme v jednotlivých subkapitolách. [1, 12, 13, 22]. Na závěr se snažíme porovnat výsledky projektu Plzeň 2015 s ostatními Evropskými hlavními městy kultury.

2. Od iniciativy k výběru Plzně Evropským hlavním městem kultury pro rok 2015

Na počátku iniciativy Plzeň 2015 byla diskuse o tom, že je zapotřebí zvýšit atraktivitu města jak pro místní obyvatele, tak pro návštěvníky města a investory. Zúčastnění se shodli, že toho lze dosáhnout pouze zvýšenými investicemi do oblasti životního prostředí, kultury a sportu. Strategickým cílem rozvoje města Plzně se tak stalo vyprofilování jeho nabídky tak, aby bylo veřejností vnímáno nejenom jako průmyslové město, anebo město piva (či v poslední době stále častěji jako město sportu), ale také jako evropské kulturní centrum s pozitivním image, známé nejenom v České republice, ale i v Evropě. Projekt Plzeň 2015 byl v této souvislosti chápán jako vlajkový projekt s dvěma hlavními cíli:

- vnitřní cíl: komplexní regenerace města (ekonomická, sociální, kulturní, environmentální, urbanistická), odpovídající potřebám znalostní ekonomiky a postindustriální společnosti;
- vnější cíl: vytvořit nezaměnitelnou identitu města a zlepšit jeho image jak u místního obyvatelstva, tak u návštěvníků a potenciálních investorů;

Vlastní iniciativa přihlásit se do soutěže o hlavní město evropské kultury se zrodila v roce 2003. Vzešla z odboru kultury Magistrátního úřadu města Plzně, který v té době spolupracoval na dílčím projektu s rakouským Grazem, který byl v daném roce evropským hlavním městem kultury. V průběhu následujících měsíců pod dojmem získaných zkušeností probíhalo shromažďování informací o projektu, o podmínkách účasti, výběrových kritériích apod. V září 2007 městské zastupitelstvo formálně odsouhlasilo, aby se Plzeň zúčastnila soutěže. Organizací celého projektu byl pověřen Útvar koordinace evropských projektů. Vznikl tým pracovníků, kteří měli celou akci na starosti. Byl vytvořen integrovaný plán rozvoje města s názvem „Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015“ a „Program rozvoje kultury 2009 – 2019“. Oba dokumenty vytvořily strategický rámec pro realizaci projektu Evropského hlavního města kultury. Do procesu jejich zpracování bylo zapojeno nejenom politické a administrativní vedení města, ale také odborná veřejnost a místní obyvatelé. Významnou roli sehrálo Centrum komunitního plánování západní Čechy, které podnítilo kreativitu místních obyvatel (zvláště mládeže), aby ve skupinové hře („future city game“) identifikovali problémy města a možnosti jejich řešení. Prostřednictvím této participativní metody měli účastníci hry odhalit problémy města a nalézt jejich řešení. A to jak ekonomické a ekologické, tak i sociální a kulturní problémy

města. V říjnu 2009 byly oba strategické dokumenty schváleny a zaslána přihláška do soutěže. Ze tří soutěžících měst byla vybrána dvě města Ostrava a Plzeň (třetím zájemcem byl Hradec Králové), která postoupila do druhého kola. Nakonec 8. září 2010 výběrová komise vybrala Plzeň jako hlavní město evropské kultury pro rok 2015. V čem byl projekt Plzně lepší, než projekt konkurenční Ostravy, kterou favorizovala média? Komise především ocenila, že Plzeň předvedla profesionální přístup a dosáhla „ vynikající rovnováhy mezi kulturními projekty plánovaných na rok 2015 a regenerací města“. (viz Závěrečná zpráva výběrové komise). Významnou roli sehrál také silný politický závazek ze strany primátora města a vůbec vedení města, dále existující evropské vazby a kontakty (podle některých to byl klíčový faktor úspěšnosti) a také otevřenost strategie celého projektu.

3. Monitorovací a evaluační systém projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015

Při koncipování monitorovacího a evaluačního systému se vycházelo z poznatků zahraničních měst, která byla v minulosti nositeli tohoto projektu. Za nejlépe propracovanou studii dopadů velkých kulturních a uměleckých projektů EHMK se většinou považuje tzv. liverpoolský model (2008), který se v modifikované podobě využil i při evaluaci dopadů letních olympijských her v Londýně (2012). Představa mechanického převzetí tohoto modelu byla od začátku vyloučena. Důvodem nebyla pouze odlišnost obou měst (Liverpoolu a Plzně), ale také objem finančních prostředků, které bylo město Plzeň, zvláště v době celosvětového finanční a ekonomické krize, připravené do realizace projektu a jeho evaluace investovat. Přestože je systematický monitoring a evaluace projektu EHMK nezbytnou podmínkou, aby pořádající město získalo evropskou dotaci (Cenu Meliny Mercouri), tak můžeme konstatovat, jelikož jsme se touto problematikou zabývali od roku 2012, že monitorovacím a evaluačním otázkám byla v případě Plzně věnována spíše okrajová pozornost. Jedním z významných důvodů byly několikeré změny ve vedení projektu, které způsobily, že o způsobu monitoringu a výběru evaluátorů bylo rozhodnuto až na podzim 2014, to znamená několik měsíců před konání celého projektu. Nedostatek času, stejně tak nedostatek finančních prostředků vedl k tomu, že nakonec nebyla vybrána jedna jediná organizace zodpovědná za komplexní evaluaci projektu, jak se původně předpokládalo, ale jednotlivé evaluační oblasti byly svěřeny vícero organizacím (vyčíslení ekonomických dopadů, změna kulturního chování obyvatel města, postoje obyvatel k projektu, návštěvnost města, image města, mediální ohlas projektu, spokojenost s jednotlivými akcemi atd.), mezi nimiž, z časových a jiných důvodů, většinou nedošlo ke koordinaci aktivit, takže některé výzkumy se částečně překrývají anebo do sebe nezapadají. [10, 14, 26]

4

Spolupracovníci Střediska pro výzkum regionálního rozvoje na Fakultě ekonomické Západočeské univerzity v Plzni se věnovali především otázkám ekonomických dopadů projektu a výzkumu informovanosti, postojů a participace obyvatel města na projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015.

Při koncipování výzkumu je vycházeli z poznatků dalších měst, která jsou Plzni strukturálně podobná anebo jsou považována za úspěšná. Na základě komunikace se zahraničními experty jsme pro srovnávací analýzu nakonec vybrali města Weimar (1999), Graz (2003), Linz (2009) a Pécs (2011), Maribor (2012) a Košice (2013). Podrobná srovnávací studie se v současnosti připravuje, a měla by být publikována v roce 2016.

Privítali jsme, že v rámci sítě Evropských hlavních měst kultury došlo ke sdružení univerzitních pracovišť, zodpovědných za evaluační výzkum (ECoc Policy Group), jehož cílem je vyvinout komplexní monitorovací a evaluační model (systém) pro měření multiplikačních dopadů

velkých kulturních projektů. Předmětem hodnocení by přitom měli být nejenom ekonomické, ale také sociální, kulturní, environmentální a politické dopady. Snahou zmíněného mezinárodního společenství, jehož jsme se stali členem, je vytvořit nový a inovativní přístup ke sledování a měření dopadů, který by překračoval rámec běžně používaných kvantitativních indikátorů (jako např. růst pracovních příležitostí nebo počtu přenocování), a více zohledňoval jedinečné zkušenosti jednotlivých měst. Důraz se klade na sledování dlouhodobých efektů a jejich udržitelnost. V této souvislosti chceme svými plzeňskými zkušenostmi přispět k tvorbě zmíněného komplexního monitorovacího a evaluačního modelu. [26]

Na základě zahraničních zkušeností jsme vymezili následující základní principy a předpoklady, které jsme použili při koncipování evaluačního výzkumného programu pro město Plzeň:

- výzkumný program musí vycházet z předpokladu širokých dopadů, které může projekt Plzeň 2015 mít; nejedná se pouze o kulturní dopady, ale také o dopady sociální, ekonomické, environmentální a urbanistické, což předpokládá nejenom uplatnění komplexního (holistického) přístupu k výzkumu a evaluaci, ale také zapojení analytiků z různých vědních oborů – kulturologů, sociologů, kulturních antropologů, kulturních a urbánních geografů, ekonomů, urbanistů/ plánovačů, odborníků na projektový/ programový management atd.;
- je nutné kombinovat kvantitativní a kvalitativní metody a postupy výzkumu;
- je zapotřebí uskutečňovat nejenom aplikovaný (pro potřeby praxe, resp. decizní sféry), ale také akademický výzkum (z toho vyplývá potřeba použití širokého spektra výzkumných metod a postupů);
- je zapotřebí zkoumat krátkodobé, střednědobé i dlouhodobé dopady projektu; evaluační výzkum je zapotřebí začít realizovat minimálně dva roky před a pět let po skončení tohoto projektu;
- je zapotřebí co nejdůsledněji oddělovat dopady projektu Plzeň 2015 od dopadu ostatních doprovodných kulturních a jiných podpor, programů a projektů.

5

Na základě zkušeností zahraničních měst a diskusí se zainteresovanými aktéry projektu Plzeň 2015 jsme v květnu 2012 navrhli následující tematické oblasti a indikátory, které by měly posloužit pro komplexní evaluaci projektu.

Tematické oblasti projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015:

- Udržitelnost kulturního života ve městě
- Participace na kulturním a uměleckém programu
- Identita a image města
- Filozofie a řízení projektu
- Evropská dimenze
- Ekonomické dopady (růst pracovních příležitostí, výdaje návštěvníků, investice apod.)

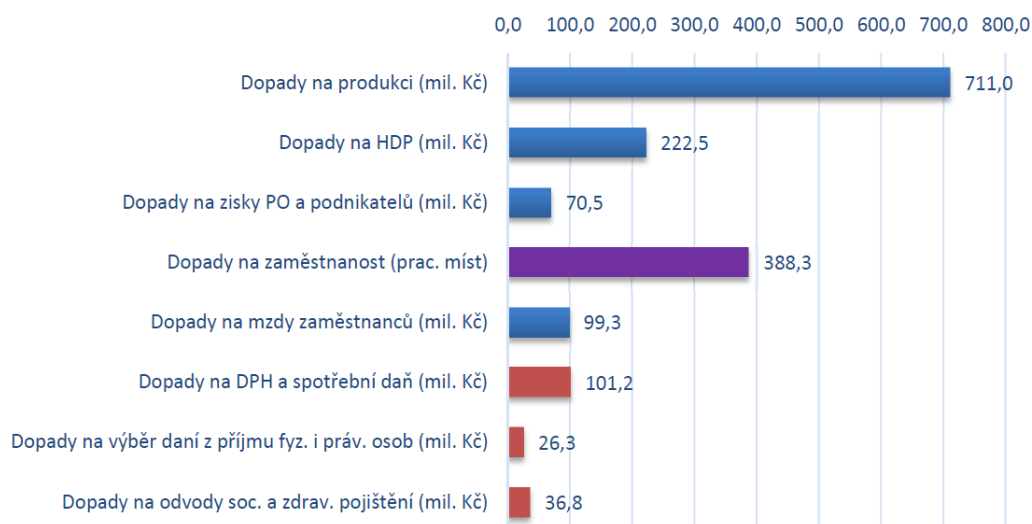
4. Nejvýznamnější ekonomické dopady projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015 – výsledky empirických výzkumů

Realizace projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury ukázala, že kultura nepřispívá pouze k rozvoji tvořivosti, ale je také důležitým katalyzátorem ekonomického rozvoje. Celková návštěvnost Plzně – Evropského hlavního města kultury byla vyčíslena na 1 230 422 návštěvníků (počet vstupů na pořádané akce). Z toho 60 % tvořili místní obyvatelé, zbytek pak obyvatelé Plzeňského kraje (20 %) a ostatních krajů České republiky (15 %). Přibližně 5 % návštěvníků tvořili zahraniční turisté [12, 22].

Počet zahraničních návštěvníků, měřený počtem přenocování v hotelích a penzionech, vzrostl podle údajů Českého statistického úřadu (2016) oproti běžnému roku (2013) o 31,1 %, což představuje 493 000 přenocování [12].

Na deset největších kulturních akcí přišlo 540 933 návštěvníků, což činilo cca 44 % z celkové návštěvnosti všech přibližně 580 akcí pořádaných pod hlavičkou Evropského hlavního města kultury“ [12, 22].

Obrázek 1: Celkové dopady výdajů návštěvníků akcí Plzně – Evropského hlavního města kultury na ekonomiku České republiky (2015).

Zdroj: [22]

Návštěvníci města utratili v souvislosti s programem Evropského hlavního města kultury celkem 564 251 670 Kč za služby a zboží v restauracích, hotelech, obchodech apod. Tato částka představovala impuls pro ekonomickou aktivitu místních podniků (přímé dopady) i jejich dodavatelů a subdodavatelů (nepřímý efekt). Celkově výdaje návštěvníků způsobily růst produkce české ekonomiky o 711 044 610 Kč, z toho dopady zahraničních turistů tvořily 12,7 %. Díky výdajům návštěvníků se v celé ČR vytvořilo 388,3 nových pracovních míst (jak u dodavatelů, tak subdodavatelů [12, 22].

Efekty investic do kulturní a volnočasové infrastruktury

Investiční výdaje projektu Plzeň EHMK 2015 činily podle našeho zjištění 1 373 mil. Kč. Jednalo se především o výstavbu Nového divadla (1,085 mld. Kč – investice a provozní náklady v letech 2014-2015), rekonstrukci areálu DEPO 2015 (11,6 mil. Kč), Relax Centrum Štruncovy sady (88,6 mil. Kč), dále Greenways (16,7 mil. Kč) a úpravy veřejných prostranství (121,5 mil.

Kč). Podle našeho odhadu z uvedené částky zůstalo v regionu (Plzeňském kraji) cca 184 mil. Kč. V souvislosti s jejich realizací bylo vytvořeno 139 pracovních míst [22].

Návštěvníci a návštěvnost města Plzně v roce 2015

Výzkumem návštěvníků během roku 2015, kdy byla Plzeň Evropským hlavním městem kultury, se zabývala firma ppm factum, která během roku (ve čtyřech vlnách) dotázala celkem 2091 respondentů [1].

Většina návštěvníků navštívila Plzeň poprvé (53 %), vícekrát přes ¼ návštěvníků (26 %). Největší podíl prvnávštěvníků přijel z Německa (69 %), Slovenska a především vzdálenějších zemí (87 %). Nejčastěji lidé přijeli automobilem (61 %) nebo autobusem (31 %). Autobus jako přepravní prostředek zvolili především zahraniční turisté (hlavně ze Slovenska a Německa). Po Plzni se nejčastěji pohybovali vlastním dopravním prostředkem (64 %) nebo pěšky. Městskou hromadnou dopravu (12 %) a taxislužbu (5 %) využil relativně malý podíl návštěvníků. [1]

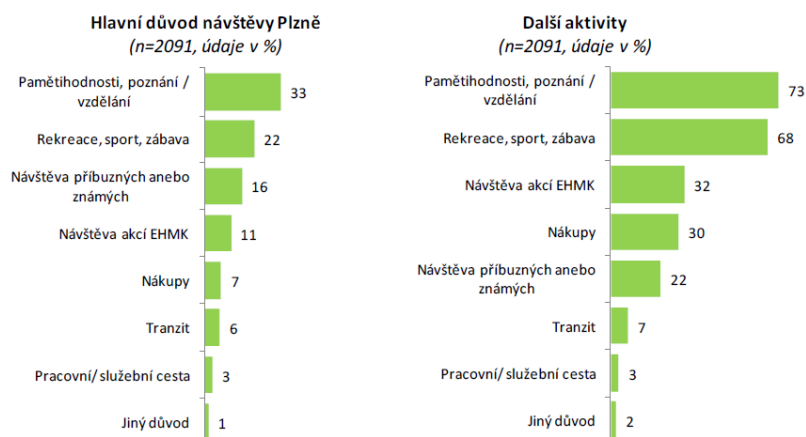
Přibližně polovina návštěvníků strávila v Plzni pouze několik hodin až celý den (51%). Druhá polovina pak nejčastěji 2-3 dny. Nejčastějšími turisté nocovali v hotelích a penzionech (68%), zbytek pak využil pohostinnost známých nebo příbuzných. Většina návštěvníků přijela do města neorganizovaně (73%), většinou přijížděli v menších skupinách, s rodinou, partnerem/partnerkou, přáteli nebo známými. [1]

Průměrná denní útrata při návštěvě Plzně činila v průměru 2107 Kč. Nejvíce za ubytování (1017 Kč) a nákupy (561 Kč), o něco méně za stravování (299 Kč) a vstupné (230 Kč). [1]

Nejčastěji uváděnými asociacemi s městem Plzní (odpovědi na otázku, co se vám vybaví, když se řekne Plzeň, možnost tří odpovědí). K pěti nejčastěji uváděným asociacím patřilo pivo a pivní festival (66 %), Evropské hlavní město kultury (11 %), Škoda Plzeň (8 %), architektura a památky (7 %) a sport (6 %). Povědomí o tom, že je Plzeň Evropským hlavním městem kultury pro rok 2015, vyjádřilo 63 % návštěvníků. Před cestou do Plzně zaznamenalo upoutávku související s městem Plzní, resp. EHMK 45 % dotázaných. K nejvýznamnějším komunikačním kanálům patřil internet (25 %), dále pak venkovní reklama (8 %), rádio (7 %), tisk (5 %) a letáky (2 %). Turistické informační centrum během svého pobytu ve městě Plzni navštívilo cca 24 % návštěvníků města. [1]

Přibližně 11 % návštěvníků uvedlo, že hlavním důvodem návštěvy Plzně byla návštěva Evropského hlavního města kultury. Dalších 32 % návštěvníků uvedlo EHMK jako jeden z dalších důvodů návštěvy města (srov. obrázek 2). [1]

Obrázek 2: Odpovědi na otázky: „Co bylo hlavní důvodem vaší návštěvy Plzně“ a „Které další aktivity během svého pobytu realizujete?“.

Zdroj: [1]

Celkově návštěvníci Plzně v rámci dotazníkového šetření vyjádřili značnou spokojenost s návštěvou města. Jak ukazují výsledky dotazníkového šetření, tak 50 % jich bylo velmi spokojeno a 49 % spíše spokojeno. Ve všech attributech hodnocení převažovalo kladné hodnocení. Nejvíce byli návštěvníci spokojeni s ubytovacími službami, kulturními a volnočasovými možnostmi a v neposlední řadě s úrovní veřejného stravování. Nejvíce nespokojeni byli s pocitem bezpečí, městskou hromadnou dopravou a čistotou města. Nejvíce se návštěvníkům líbila katedrála, náměstí Svobody s jeho kašnami, dále pak pivovar, synagoga, Nové divadlo a parková úprava města. Výhrady měli návštěvníci k přítomnosti bezdomovců, nečistotě a nepořádku, nepřehlednému dopravnímu značení a omezeným parkovacím možnostem. Některých také ve městě chybělo akvacentrum [1].

8

Vliv EHMK na podnikání v maloobchodě, stravovacích a ubytovacích službách

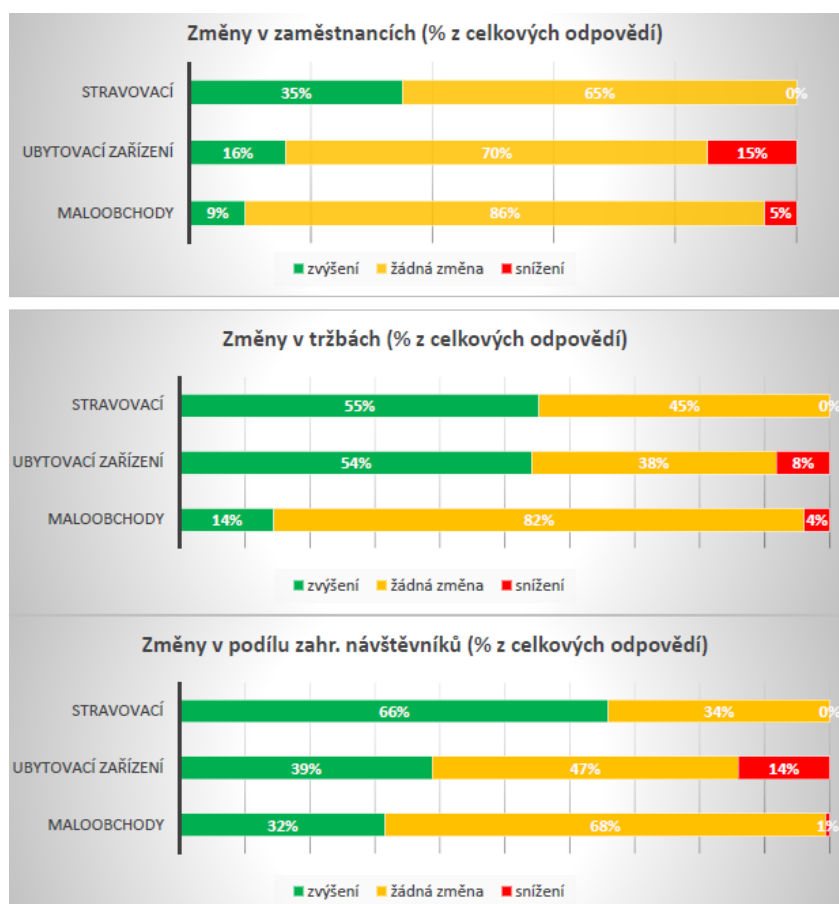
V této části vycházíme z výsledků dvou vlastních empirických výzkumů, realizovaných v roce 2014 a 2015. Průzkum proběhl na podzim 2014 mezi stravovacími zařízeními (dotázáno 86 respondentů) a na podzim 2015 mezi maloobchody (152), stravovacími zařízeními (94) a ubytovacími zařízeními (85), lokalizovanými ve středu města Plzně. Zkoumaný areál je zobrazen na obrázek 3). Ubytovací zařízení, vzhledem k jejich menšímu počtu, byla dotazována na území celého města. [12]

Obrázek 3: Územní vymezení dotazovaných maloobchodů a stravovacích zařízení v letech 2014 (vlevo) a 2015 (vpravo).

Zdroj: [12]

Obrázek 4: Změny v počtu zaměstnanců, tržbách a podílu zahraničních návštěvníků v maloobchodě, ubytovacích a stravovacích službách ve městě Plzni v roce 2015.

Zdroj: [12]

Výsledky za rok 2014 ukazují, že 80 % z celkového počtu 86 stravovacích zařízení předpokládalo nárůst počtu zákazníků v souvislosti s projektem EHMK, ale pouze cca 42 % se na tuto událost nějakým způsobem připravovala.

Z obrázku 4 je patrné, že nejmenší změny zaznamenal maloobchod. Přestože 32 % obchodů zaregistrovalo nárůst zahraničních spotřebitelů, tak pouze u 14 % se projevil růstem tržeb a 9 % růstem zaměstnanosti. V důsledku pořádání EHMK se u 54 % ubytovacích zařízení zvýšily tržby. Výzkum dále ukázal, že u 39 % ubytovacích zařízení došlo ke zvýšení podílu zahraničních návštěvníků a u 9 % se zvýšil počet zaměstnanců. Pozitivně se konání EHMK projevilo především u stravovacích zařízení: 55 % jich zaznamenalo růst tržeb, 32 % růst zahraničních návštěvníků a 35 % růst počtu zaměstnanců [12].

Jak maloobchody, tak stravovací a ubytovací zařízení se na předpokládanou zvýšenou návštěvnost v roce 2015 připravili tím, že zvýšily propagaci, provedli modernizaci (hlavně ubytovací zařízení) anebo prodloužily otevírací dobu (především stravovací zařízení a maloobchody) [12].

Informovanost, postoje a participace obyvatel města Plzně na projektu EHMK

V této části stavíme na výsledcích vlastního dotazníkového šetření, které probíhalo na přelomu let 2015 a 2016 (listopad 2015 až únor 2016) a bylo zaměřeno na celkové zhodnocení projektu Plzeň – EHMK 2015 obyvateli města Plzně, resp. Plzeňského kraje. Byla zvolena metoda kvótního výběru respondentů: 70% respondentů tvořili obyvatelé města Plzně a 30% obyvatelé Plzeňského kraje. Respondenti byli vybíráni podle věku a pohlaví tak, aby jednotlivé skupiny respondentů věrně odrážely demografickou strukturu obyvatel Plzně, resp. Plzeňského kraje. Celkem bylo dotázáno 1000 respondentů. Jejich struktura je uvedena v následující tabulce 1. [13]

10

Tabulka 1: Konkrétní rozdělení respondentů – výzkum informovanosti, postojů a participace obyvatel Plzně na projektu Evropského hlavního města kultury (2015/2016)

			věkové skupiny					věkové skupiny			
	Kvóty	Muži	0-24	25-44	45-64	65+	ženy	0-24	25-44	45-64	65+
Plzeň	700	340	83	112	89	56	360	81	106	94	79
Plzeňský kraj	300	150	40	47	41	22	150	38	43	40	29

Zdroj: [13]

Více jak polovina respondentů (56 %) uvedla, že byla o projektu Plzeň EHMK 2015 dostatečně informována. Pouze 13 % respondentů zhodnotilo míru informovanosti jako nedostatečnou. Přibližně 1/3 respondentů, která pravděpodobně dění kolem EHMK příliš nesledovala, se k této otázce nedokázala vyjádřit. Výzkum prokázal úzkou souvislost mezi mírou informovanosti a vztahem respondentů ke kultuře. Respondenti, kteří vyjádřili pozitivní vztah ke kultuře, se cítili být o projektu EHMK informováni více, než respondenti, kteří uvedli, že nemají ke kultuře hlubší vztah. [13]

Nejvíce využívaným zdrojem informací (respondenti mohli uvést více odpovědí) o projektu EHMK byl internet (54,9 % respondentů), těsně následovaný venkovní reklamou, plakáty a billboardy (54,4 %). K dalším významným informačním zdrojům patřila sdělení od rodinných

příslušníků, přátel a známých (47,0 %), denní tisk (35,7 %), rádio (29,7 %) a televize (25,1 %). [13]

Více jak polovina respondentů uvedla, že se účastnila alespoň tří akcí, pořádaných pod hlavičkou projektu Plzeň – EHMK 2015. Na druhou stranu 15 % z těch, co na otázku odpověděli, uvedlo, že se neúčastnili žádné z pořádaných akcí. [13]

Respondentům byla položena otázka, jestli byli nějakým způsobem zapojeni do příprav nebo realizace projektu EHMK. Z odpovědí vyplývá, že 4 % z nich se nějakým způsobem zúčastnili příprav nebo realizace projektu EHMK. Lidé vyjadřující kladný vztah ke kultuře se do projektu zapojili větší měrou (cca 8%). Jako odpověď na otevřenou otázku, zjišťující způsob zapojení na projektu EHMK, byla nejčastěji uváděna dobrovolná pomoc při přípravě jednotlivých akcí, obsluha stánků s občerstvením, produkce hudebních vystoupení anebo alternativní produkce. [13]

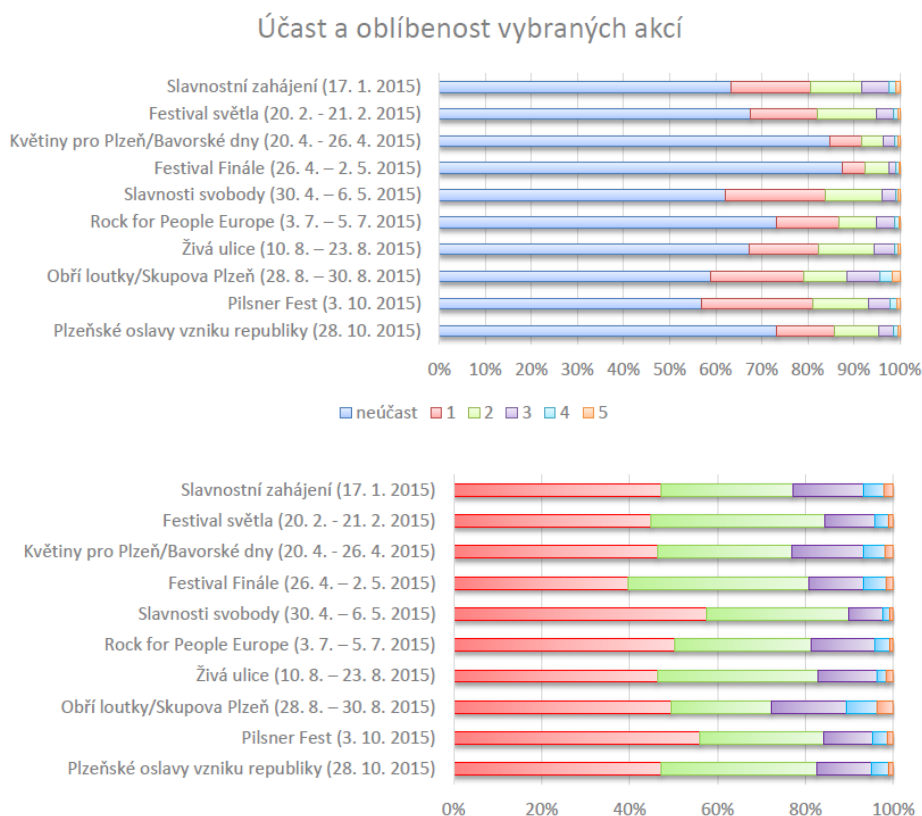
Respondenti měli dále za úkol ohodnotit deset nejvýznamnějších kulturních akcí EHMK, oznámkovat je jako ve škole (1-5) a uvést, které akce by rádi zachovali i do budoucnosti. [13]

Z hlediska hodnocení deseti vybraných nejvýznamnějších akcí pořádaných v rámci projektu Plzeň EHMK 2015, získala nejlepší umístění tradiční plzeňská akce - Pilsner Fest, která byla podle respondentů nejvíce navštívenou akcí. Obdržela největší počet jedniček (absolutně) a nejvíce respondentů by si jí přálo zachovat. Na druhém místě skončila další tradiční plzeňská akce Slavnosti svobody, která byla druhou nejvíce navštívenou a druhou v pořadí, z hlediska zachování do budoucnosti. Od účastníků dostala dokonce relativně více jedniček, než dostal Pilsner Fest. [13]

Dále lze jmenovat akci Obří loutky, která je třetí nejčastěji uváděnou v otázce zachování akcí, avšak při hodnocení obdržela nejen velké relativní množství jedniček, ale i největší relativní počet čtyřek a pětěk (ve srovnání s ostatními akcemi). Poměrně dobře si vedla také nová akce - Festival světla, která byla čtvrtá nejčastěji jmenovaná s ohledem na zachování do budoucnosti a také poměrně hojně navštívená. Z hlediska relativního počtu jedniček od návštěvníků však vychází spíše průměrně až podprůměrně. [13]

Z opačného konce se jako nejhůře hodnocená jeví akce Festival Finále, které si přeje zachovat nejméně respondentů. Podle výsledků výzkumu tato akce patřila k nejméně navštíveným. Jednalo se o poměrně malou akci ve srovnání s ostatními. Druhou nejméně navštívenou a nejméně zmiňovanou s ohledem na zachování do budoucnosti, byla akce Květiny pro Plzeň v rámci Bavorských dnů. Na druhé straně získali Květiny pro Plzeň od respondentů více jedniček, než např. Festival světla. [13]

Obrázek 5: Účast na vybraných deseti kulturních akcích pořádaných pod hlavičkou Plzeň EHMK 2015 a zájem respondentů o jejich opětovnou realizaci v příštích letech.

12

Zdroj: [13].

Následně měli respondenti posoudit projekt Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015 jako celek. Opět známkami jako ve škole (1-5). Celkově byla realizace projektu EHMK hodnocena nejčastěji známkou 2 (45 %), dále známkou 3 (27 %) a známkou 1 (21 %). Také u tohoto hodnocení se projevila závislost, čím pozitivnější vztah respondenta ke kultuře, tím lepší hodnocení. Celková průměrná známka byla 2,2. [13]

Úkolem respondentů bylo také zhodnotit projekt Plzeň EHMK 2015 podle nabídnutých kritérií (měli zatrhnout tvrzení, s nimiž souhlasili). Přibližně 2/3 respondentů se shoduje, že projekt EHMK byl úspěšně realizován, dobře propagován a program EHMK byl natolik pestrý, že si každý mohl z nabídky vybrat, co chtěl. Více jak polovina respondentů ocenila, že projekt byl dobře organizován a vyjádřila naději, že díky získaným zkušenostem a navázaným kontaktům

bude město schopné navázat na pozitivní výsledky i v budoucnosti. Největší rozpaky respondenti vyjadřovali v souvislosti s financováním projektu (otázka výstavby Nového divadla) a také s ohledem na vyváženost z hlediska zastoupení místních a cizích umělců. Někteří kritizovali slabší podporu místní kultury. [13]

Tabulka 2: *Hodnocení projektu Plzeň EHMK 2015 podle různých kritérií. Respondenti měli možnost zatrhnout tvrzení, s nimiž souhlasili. Podíl odpovědí v %.*

v programu si každý našel, co hledat	67%
projekt EHMK lze považovat za úspěch	65%
program EHMK byl dobře propagován	65%
Plzeň bude schopná navázat na projekt EHMK i v budoucnosti	58%
program EHMK byl dobře zorganizován	58%
podařilo se navázat bohatou spoluprací s kulturními organizacemi napříč Evropou	54%
Plzeň dokáže v budoucnu využít získaných kontaktů k dalšímu rozvoji nejenom kultury	52%
Plzeň se stala lepším městem, než byla před pořádáním EHMK 2015	51%
program byl vyvážený z hlediska zastoupení místních a cizích umělců/produkce	41%
finanční prostředky EHMK byl účelně využité	19%

Zdroj: [13]

13

Subjektivní hodnocení konkrétních přínosů projektu Plzeň EHMK 2015 očima obyvatel města Plzně a Plzeňského kraje nám ukazuje tabulka 3. Respondenti měli možnost zaškrtnout více možností, podle svého uvážení. Nejvíce dotázaných se shodlo, že projekt Plzeň EHMK 2015 přispěl k rozšíření a zkvalitnění nabídky kultury a umění ve městě (60,7%). Dokladem je nejenom výstavba Nového divadla, ale také bohatý kulturní program během celého roku. Dále více než polovina respondentů uvedla, že zaznamenala rozvoj cestovního ruchu (zvýšení počtu návštěvníků a přenocování), zvýšení známosti města u nás i v zahraničí a v neposlední řadě podle jejich mínění vyvolal značné veřejné investice do kulturní oblasti. Změnu image města, nové pracovní a podnikatelské příležitosti, zvýšení pocitu sounáležitosti s městem nebo zvýšení kvality života ve městě vnímá přibližně 1/3 až 1/4 respondentů. [13]

Tabulka 3: *Dopady projektu Plzeň EHMK 2015 na město Plzeň očima jeho obyvatel a obyvatel Plzeňského kraje.*

rozšíření a zkvalitnění nabídky kultury a umění ve městě	60,7 %
rozvoj cestovního ruchu	60,3 %
zvýšení známosti města a jeho kultury doma i v zahraničí	57,4 %
větší veřejná podpora kultury a umění ve městě	52,2 %
změna image města - Plzeň bude vnímána nejenom jako průmyslové, ale také jako kulturní centrum	39,7 %
vytvoření pracovních příležitostí v oblasti kultury a umění	33,3 %

více podnikatelských příležitostí	26,3 %
zvýšení pocitu sounáležitosti občanů s městem	25,4 %
zvýšení kvality života ve městě	23,9 %
rozvoj neziskového (občanského) sektoru	9,5 %
jiné přínosy	0,0 %

Zdroj: [13]

Prostřednictvím dvou otevřených otázek se měli respondenti také vyjádřit k silným a slabým stránkám projektu EHMK. Jako nejčastější pozitiva uváděli: více kulturních akcí, nové kulturní zážitky, zviditelnění Plzně a podpora cestovního ruchu. Naopak k nejčastěji zmiňovaným negativům patří: různé aspekty financování projektu (obava o zadlužení města, neprůhlednost financování, zbytečně vynaložené peníze), velké množství lidí na ulicích, příval turistů (cizinců), nepořádek a hluk. [13]

3. Ekonomické efekty projektů Evropských hlavních měst kultury srovnání Plzně s dalšími městy

Jak jsme již uvedli v úvodu, tak srovnání dopadů projektů Evropských hlavních měst je velmi obtížné, protože neexistují ani rámcové postupy jejich hodnocení. Na základě veřejně dostupných informací můžeme srovnat pouze celkovou návštěvnost, výdaje na program a výdaje na infrastrukturu. Ale i zde je nutné brát srovnávané informace s velkou rezervou a je nutné je brát s rezervou.

Velikostně se města, která byla v minulosti držitelem titulu Evropské hlavní město kultury, pohybují od relativně malých měst (Guimarães s 53 tis. obyvateli nebo Weimar s 62 tis. obyvateli) až po velké metropole (Kodaň s 1,4 mil. či Istanbul s 12 mil. obyvateli). Srovnání jednotlivých EHMK podle počtu obyvatel, realizovaných dílčích projektů, vykazované návštěvnosti a výdajů, nabízíme v přehledu v tabulce 4. Výdaje jsou uváděny za všechny roky přípravy a realizace programu (s výjimkou údajů za Lucemburk, Sibiu, Essen a Guimarães, kde nebylo časové rozpětí specifikováno).

Podle celkové sumy použitých finančních prostředků byl největším projekt istanbulský (193 mil. euro), kodaňský (155 mil. euro) a liverpoolský (122 mil. euro). Naopak nejmenší rozpočet měl projekt Reykjavíku (8 mil. euro), Bergenu (13 mil. euro) a Tallinu (14 mil. euro). Co se týká investic do infrastruktury, tak v některých případech se nám nepodařilo zjistit jejich přesnou výši, nebo jsme měli pouze informace, že žádné větší investice nebyly realizovány (Maribor, Stavanger). Největší známé investice do infrastruktury realizovali v Marseille (665 mil. euro), Weimaru (411 mil. euro) a Linci (323 mil. euro), naopak investičně nejméně náročné byly projekty v Boloni a Avignonu (8 mil. euro) nebo v Lucemburku (16 mil. euro).

Průměrné celkové výdaje na program, vypočtené z dostupných údajů (tabulka 4) jsou ve výši 49 mil. euro (medián je 35 mil. euro). Průměrné výdaje na kulturní infrastrukturu jsou ve výši 160 mil. euro (medián 82 mil. euro).

Z tabulky je zjevné, že nelze nalézt žádnou jednoznačnou závislost mezi velikostí města a výší výdajů (na přípravu projektu či infrastrukturu). Mezi menšími městy najdeme jak projekty s malým rozpočtem (Reykjavík či Umea), tak i s velkým (Guimaraes či Weimar), a nelze tvrdit,

že by rozpočet přímo úměrně rostl s velikostí města. I velká města mohou mít malý rozpočet, jak dokazuje např. Riga či Janov (obě města s rozpočtem do 30 mil. euro).

Tabulka 4: *Srovnání ekonomických efektů projektů Evropských hlavních měst kultury.*

	počet obyvatel města v době konání EHMK	počet projektů/ aktivit	celková návštěvnost	výdaje na program (mil. euro)	výdaje na infrastrukturu (mil. euro)
Lucemburk 1995	77 401	500	1 170 000	22	16
Kodaň 1996	1 362 264	670	6 920 000	155	220
Thessalíniki 1997	1 084 001	1 271	1 500 000	67	233
Stockholm 1998	113	1 218	N/A	55	N/A
Weimar 1999	62 452	N/A	7 000 000	46	411
Avignon 2000	85 937	200	1 500 000	21	8
Santiago de Compostela 2000	94 489	1 210	N/A	N/A	N/A
Reykjavík 2000	111 342	284	1 473 724	8	N/A
Brusel 2000	133 859	350	7 000 000	33	82
Bergen 2000	230 993	500	N/A	13	N/A
Bologna 2000	379 964	551	2 150 000	34	8
Helsinky 2000	555 474	503	5 400 000	33	N/A
Krakov 2000	737 927	121	N/A	N/A	N/A
Praha 2000	1 181 126	380	N/A	29	N/A
Porto 2001	257 800	350	1 246 545	59	169
Rotterdam 2001	595 389	524	2 250 000	34	N/A
Bruggy 2002	116 836	165	1 600 000	27	69
Salamanca 2002	156 006	1 100	1 927 444	39	47
Graz 2003	226 244	108	2 755 271	59	56
Lille 2004	180 000	N/A	N/A	74	70
Janov 2004	904 353	N/A	N/A	30	200
Sibiu 2007	185 000	867	N/A	17	137
Lucemburk 2007	480 000	584	3 327 678	57	N/A
Stavanger 2008		1 118	2 000 000	39	Zanedbatelné
Liverpool 2008	435 500	7 000	9 700 000	122	N/A
Linz 2009	190 000	200/7700	3 500 000	69	323
Vilnius 2009	550 000	100/1500	1 500 000	20	44
Pécs 2010	160 000	650/4675	1 000 000	35	140
Essen/Ruhr 2010	2 000 000	5 500	3 400 000	81	N/A
Istanbul 2010	12 000 000	586	12 000 000	193	64
Turku 2011	177 000	8 000	2 000 000	56	N/A

Tallin 2011	400 000	7 000	2 000 000	14	195
Guimaraes 2012	53 000	2 000	2 000 000	42	42
Maribor 2012	120 000	405/5264	3 100 000	28	Zanedbatelné
Košice 2013	240 000	600/3000	N/A	23	78
Marseille 2013	850 000	950	11 000 000	99	665
Umea 2014	119 071	N/A	N/A	19	393
Riga 2014	700 000	488	1 600 000	27	N/A
Plzeň 2015	175 000	580	1 230 000	14	51

Zdroje: [4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 18, 19, 20, 21, 24, 25]

Velmi rozdílné jsou také údaje ohledně výdajů na infrastrukturu, kde lze najít velmi vysoké částky u malých měst (Weimar), stejně jako nízké částky u velkých měst (Istanbul). Lze tedy usoudit, že výše ani jednoho z těchto výdajů nesouvisí s velikostí města, ale spíše s jeho schopností získávat dotace a s připraveností programu.

Počet projektů či aktivit vypovídá o velikosti (rozsahu) celého projektu, avšak tyto údaje nejsou příliš směrodatné, jelikož se často jedná o odhady a kromě toho není u některých projektů z uvedených zdrojů zřejmé, zda se jedná o počet akcí nebo projektů.

Přilákání návštěvníků a z nich plynoucí ekonomické přínosy jsou většinou jedním z hlavních cílů jednotlivých EHMK. Kromě absolutních počtů návštěvníků, což jsou většinou kvalifikované odhady, je důležité analyzovat také změny v počtu návštěvníků. Tak např. v Linci 2009 došlo k nárůstu počtu přenocování o 10 % ve srovnání s předchozím rokem, a to i přes probíhající ekonomickou krizi. Ostatní rakouská města hlásila ve stejnou dobu pokles počtu přenocování - Graz o 1,8 % a Vídeň o 4,6 % [20]. V Essenu 2010 došlo ke zvýšení počtu návštěvníků o 13,4 %, celkový počet přenocování se vyhoupl k 6,5 milionům, což generovalo navýšení příjmů/ tržeb o více než 90 milionů euro [24]. V Tallinu 2011 došlo k 22 % nárůstu počtu přenocování zahraničních turistů, což bylo mnohem více, než 8% zvýšení ve zbytku země [25]. V Marseille 2013 se zvýšil počet přenocovaných o 9 % (5,7 mil. euro) [19]. I v Umee 2014 se projevilo meziroční zvýšení počtu přenocování o 21 % [8]. Je tedy zjevné, že značka EHMK pomáhá jejím nositelům nastartovat cestovní ruch, který může mít velmi pozitivní ekonomické efekty.

Závěr

Výsledky empirických výzkumů, realizovaných v roce 2015 a počátkem roku 2016, to znamená bezprostředně po ukončení projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015, ukazují, že projekt přinesl řadu pozitivních změn, jak v oblasti návštěvnosti, tak i v oblasti investic a ekonomických přínosů. Výsledky jsou srovnatelné s ostatními evropskými městy, hlavně těmi ze střední a východní Evropy.

Jak ukazují zahraniční poznatky, tak klíčovou otázkou zůstává, jak toho všeho dokáže město Plzeň využít do budoucnosti. Existují značná očekávání a bude zajímavé sledovat, jaký dopad na rozvoj města bude mít projekt ze střednědobé a dlouhodobé perspektivy. Jestli Plzeň dokáže využít navázat kontaktů s evropskou kulturní scénou (cirkusové umění), jestli se skutečně

zvýšila informovanost o městě a jeho image, zda se podaří rozběhnout centrum kreativního podnikání DEPO 2015 atd. To jsou výzkumné výzvy, na něž se chceme v budoucnosti zaměřit.

Použité zdroje:

- [1] BARTOŠ, František. *Turismus v Plzni. Závěrečná zpráva ze čtyř vln šetření návštěvníků města*. Praha: ppm factum research s.r.o., leden 2016.
- [2] CAMPBELL, Peter. Creative industries in a European Capital of Culture. *International Journal of Cultural Policy*. 2011, (17) 5, s. 510–522. ISSN 1028-6632.
- [3] DOCKENDORF, Guy et al. *Luxembourg and Greater Region, European Capital of Culture 2007: Final Report*, 2008. 140 s.
- [4] ECOC - European Capitals of Culture Policy Group, <http://ecocpolicygroup.wordpress.com/>
- [5] ECOTEC. Ex-post evaluation of 2007 & 2008 European Capitals of Culture. [online] Birmingham: ECOTEC Research and Consulting Ltd., 2009. [cit. 12.1.2015]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/documents/ecoc/expost-2007-08_en.pdf>
- [6] EVANS, Graeme. Measure for measure: evaluating the evidence of culture's contribution to regeneration. *Urban Studies*, 2005, 42 (5/6): 959–984.
- [7] FIŠER, Suzana, et al. *Maribor 2012 – The European Capital of Culture. From challenges to results*. Maribor: Florjančič tisk, d.o.o., 2013, 197 s.
- [8] FOX, Tim, RAMPTON, James. *Ex-Post evaluation of the European Capitals of Culture. Final Report*. [online]. European Union, 2015. [cit. 12-01-2015]. ISBN: 978-92-79-43847-9. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/documents/ecoc-2014-report_en.pdf>
- [9] HUDEC, Oto, DŽUPKA, Peter, ŠEBOVÁ, Miriam, GONTKOVIČOVÁ, Barbora. *Košice – Európske hlavné mesto kultúry 2013. Vplyv veľkého kultúrneho projektu na miestnu ekonomiku a imidž mesta*. Košice: Ekonomická fakulta, TU Košice, 2015. ISBN 978-80-553-2104-2.
- [10] IMPACTS 08 - European Capital of Culture Research Programme, <http://www.liv.ac.uk/impacts08/>
- [11] IMPACTS 08. The Economic Impact of Visits Influenced by the Liverpool European Capital of Culture in 2008. [online] UK: Impacts 08, 2010b [cit. 10.2.2014]. s. 85. Dostupné z: <<http://www.liv.ac.uk/impacts08/Publications/publications.htm>>
- [12] JEŽEK, Jiří, ŠLEHOFEROVÁ, Marta, IRCINGOVÁ, Jarmila, JANEČEK, Petr. *Výzkum ekonomických efektů projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015*. Západočeská univerzita v Plzni, Středisko pro výzkum regionálního rozvoje, květen 2016 (nepublikovaná zpráva na zakázku společnosti Plzeň 2015, o.p.s.)
- [13] JEŽEK, Jiří, ŠLEHOFEROVÁ, Marta, IRCINGOVÁ, Jarmila, JANEČEK, Petr. *Výzkum informovanosti, postojů a participace obyvatel města Plzně na projektu „Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015“*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, Středisko pro výzkum regionálního rozvoje, duben 2016 (nepublikovaná zpráva na zakázku společnosti Plzeň 2015, o.p.s.)
- [14] JEŽEK, Jiří, VACEK, Jiří, IRCINGOVÁ, Jarmila, KAŇKA, Lukáš. *Návrh systému sledování a hodnocení projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, Středisko pro výzkum regionálního rozvoje, květen 2015.

- [15] KUNZMANN, Klaus R. Kultur, Wirtschaft und Raumentwicklung. *Informationen zur Raumentwicklung*, 2009, 4(4/5): 185-197.
- [16] LÄHDESMÄKI, Tuuli. European Capital of Culture Designation as an Initiator of Urban Transformation in the Post-socialist Countries. *European Planning Studies*. 2014, 22 (3), s. 481–497. ISSN: 0965-4313. DOI: 10.1080/09654313.2012.752438.
- [17] LIU, Yi-De. Cultural Events and Cultural Tourism Development: Lessons from the European Capitals of Culture. *European Planning Studies*. 2014, 22 (3), s. 498–514. ISSN: 0965-4313. DOI: 10.1080/09654313.2012.752442.
- [18] MCATEER, Nick, MOZURAITYTE, Neringa, MCDONALD, Neil. *Ex-Post Evaluation of 2012 European Capitals of Culture* [online]. Ecorys UK Ltd., 2013. [cit. 12-01-2015]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/documents/ecoc/2012/first-evaluation_en.pdf>
- [19] MCATEER, Nick, RAMPTON, James. FRANCE, Jonathan, TAJTÁKOVÁ, Mária, LEHOUELLEUR, Sohie. *Ex-Post Evaluation of 2013 European Capitals of Culture* [online]. Ecorys UK Ltd., 2014. [cit. 12-01-2015]. Dostupné z: <<http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/documents/ecoc-2013-full-report.pdf>>
- [20] MCCOSHAN, Andrew, RAMPTON, James, MOZURAITYTE, Neringa, MCATEER, Nick. *Ex-Post Evaluation of 2009 European Capitals of Culture* [online]. ECOTEC Research and Consulting Ltd., 2010. [cit. 18-07-2014]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/culture/tools/actions/documents/ecoc/ecoc-evaluation-2009_en.pdf>
- [21] PALMER, Robert et al. *European Cities and Capitals of Culture: Part I. and II. Study Prepared for the European Commission*. Palmer-Rae Associates: Brussels, 2004 and 2007.
- [22] RAABOVÁ, Tereza a kol. *Evropské hlavní město kultury Plzeň 2015: Dopady výdajů návštěvníků na ekonomiku ČR*. Economic impact v.o.s., únor 2016. 18
- [23] RAABOVÁ, Tereza. *Multiplikační efekty kulturních odvětví v České republice. Studie stavu, struktury, podmínek a financování umění v ČR*. Praha: Institut umění – Divadelní ústav, 2010.
- [24] RAMPTON, James, MCATEER, Nick, MOZURAITYTE, Neringa, LEVAI, Márta, AKCALI, Selen. *Ex-Post Evaluation of 2010 European Capitals of Culture* [online]. Ecorys UK Ltd., 2011. [cit. 12-01-2015]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/documents/ecoc/ecoc-2010-report_en.pdf>
- [25] RAMPTON, James, MOZURAITYTE, Neringa, ANDERSON, Harri, REINCKE, Eve. *Ex-Post Evaluation of 2011 European Capitals of Culture* [online]. Ecorys UK Ltd., 2012. [cit. 18-07-2014]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/culture/tools/actions/documents/ecoc/2011/evaluation_en.pdf>
- [26] UNIVERSITY NETWORK OF EUROPEAN CAPITALS OF CULTURE, <http://www.uneecc.org/>

Poděkování

Článek je výstupem řešení projektu SGS-2015-004 „Výzkum dopadů vlajkových projektů na ekonomický rozvoj měst a regionů na příkladu Evropských hlavních měst kultury“.